

УДК 811.161.2'367:821.161.2'06.09 (092)

DOI 10.31654/2520-6966-2022-20F-106-132-144

Г. М. Вакуленко

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, методики її навчання та перекладу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя;

Н. І. Клипа

кандидат філологічних наук, директор ННІ філології, перекладу та журналістики Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Актуалізація підрядних обставинних конструкцій прислівного типу в художньому мовленні Євгена Гуцала

У статті схарактеризовано структурно-семантичні особливості складно-підрядних речень із підрядними обставинними частинами прислівного типу, що функціонують у малій прозі Євгена Гуцала. Описано семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами та експліцитні сполучні засоби, з'ясовано функційне навантаження аналізованих конструкцій у плані художнього вираження авторської думки. Виявлено, що продуктивне використання складнопідрядних речень із прислівними обставинними частинами з просторовою, часовою, способовою, кількісною та порівняльною семантикою в художньому мовленні Є. Гуцала зумовлене авторською комунікативною потребою розгорнути на синтаксичному рівні категорії часу й простору, якості й кількості. У цілому ж складнопідрядні речення з прислівними підрядними частинами в текстах письменника відбивають загальномовні тенденції в побудові й особливостях функціонування цих структур. Індивідуально-авторська специфіка їх уживання виявляється в комунікативній потребі цих моделей для вираження конкретних семантико-синтаксичних відношень, в особистісних уподобаннях щодо вибору сполучних засобів, порядку предикативних частин, лексико-семантичного наповнення структур. Важливим чинником актуалізації аналізованих речень є стильові ознаки мови письменника: ліризм, реалізм, розмовність, психологізм, що потребує уваги до деталі, зображення особистісних відчуттів та оцінок.

Ключові слова: складнопідрядне речення, підрядна частина прислівного типу; обставинна частина місця, часу, способу дії, міри та ступеня, порівняльна; сполучник, сполучне слово, семантико-синтаксичні відношення, ідіолект, художнє мовлення.

Постановка проблеми. Ідіолект Євгена Гуцала, автора лірико-психологічної прози, тонкого пейзажиста, відображає неповторну естетику світосприйняття, своєрідний спосіб мислення, що знаходить утілення в цілеспрямованому доборі й творчому використанні

різнорівневих мовних засобів. Письменник послуговується загально-мовними синтаксичними моделями, але їхні кількісні та якісні параметри створюють індивідуальну внутрішню стилістику. У цьому аспекті викликають зацікавленість особливості функціонування в художньому мовленні Євгена Гуцала складнопідрядних речень із підрядними обставинними конструкціями саме прислівного типу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У теоретичному аспекті вагомий внесок у вивчення формально-граматичних, семантико-синтаксичних та комунікативних особливостей складнопідрядних обставинних речень, у тому числі й прислівного типу, зробили М. Богдан, І. Вихованець, А. Грищенко, Н. Гуйванюк, А. Загнітко, А. Квашук, К. Шульжук та інші вчені. У контексті художнього мовлення складнопідрядні конструкції розглядали О. Байдюк, О. Луценко, Ю. Ричагівська, О. Тележкіна, Л. Тищенко, Н. Свистун, Н. Фарина та інші мовознавці. А от структурно-семантичні характеристики складних речень у художній прозі Євгена Гуцала описані лише в працях Н. Морозової. Проте, на наш погляд, ця цікава багатогранна тема не вичерпана остаточно, а складнопідрядні обставинні конструкції прислівного типу в малій прозі визначного майстра слова потребують додаткової уваги з погляду не лише семантико-синтаксичного, а й функційно-стилістичного. А це робить тему нашої статті **актуальною**.

Формулювання мети статті. Мета нашого дослідження – проаналізувати семантико-синтаксичні та функціонально-стилістичні параметри зафіксованих у художньому мовленні Є. Гуцала складнопідрядних речень із прислівними обставинними частинами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Євген Гуцало активно використовує аналізовані конструкції для синтаксичного вираження різних семантико-синтаксичних відношень. У творах письменника широко представлені як елементарні та неелементарні речення цього різновиду, так і складні конструкції з різними видами синтаксичного зв'язку, у яких на внутрішньому рівні членування виділяються структурні блоки – складнопідрядні речення з підрядними обставинними прислівними частинами. Продуктивними є структури з обставинними місця, часу, способу дії, міри та ступеня й порівняльними.

Складнопідрядні речення з підрядними **прислівними обставинними місця** мають залежну частину, яка конкретизує опорне слово головної частини щодо місця здійснення чи напрямку дії. Засобами формально-граматичного й семантико-синтаксичного зв'язку таких предикативних частин виступають сполучні слова прислівникового походження *де*, *куди*, *звідки*, які уточнюють семантику місця дії (*де*), її напрямку (*куди*) чи вихідного пункту руху (*звідки*).

Як зафіксовано в більшості наукових розвідок із синтаксису складного речення, у прислівних обставинних частинах із локативною семантикою, на відміну від детермінантних, названі сполучні слова корелюють із співвідносними обставинами місця в головній частині. Як показав аналіз художнього мовлення Є. Гуцала, це переважно прислівники *там*, *тут*, *туди* й *скрізь*, напр.: *Вода синіє там, де колись були луги* [3, с. 235]; *Тут, де зібрались докупы в'язи, мабуть, гуртується шпачина колонія* [3, с. 229]; ... *набрав-ши в груді вірного повітря, чимдуху погналі туди, де лежав лось* [3, с. 246].

Набагато рідше в досліджуваному масиві простежуємо розчленований зв'язок підрядної частини місця з прислівником локативною семи. Зазвичай така обставина головної частини залежить від дієслова зі значенням руху, переміщення, спрямування дії або буття, знаходження, напр.: *Мабуть, десь далі, де видасться їм [гракам] найбезпечніше, вони постають, заховають у надійному місці свою каліку* [3, с. 119]; *Згори, де стояла її хата, глянула на село* [4, с. 296]; *[Дуб] темніє ген-ген, де має бути обійстя дядька Тилимона* [5, с. 53].

У текстах Є. Гуцала, як і в українській мові в цілому, домінують конструкції з постпозитивною підрядною частиною місця, напр.: – *Неси [картоплю] туди, звідки приніс* [4, с. 196]; *Коні не давались, змахнули гривами й неквапно побігли туди, де вже зійшло сонце* [3, с. 119]; – *Йди, переляк, туди, де вітер сучає, піском перевертає...* [5, с. 44]. Однак ми зафіксували й інші позиції розташування прислівних локативних частин, як-от: *Там, де стояли ті стовпи світла, либонь, на дощ і не бралось* [3, с. 239]; ... *коли переходив там, де щось пробігло, то роззирався по озимині* [3, с. 115] (інтерпозиція); *Куди тільки поглянеш, скрізь на річці видно качині танці, качині зальоти, качині любощі* [5, с. 34]; *Де зупинився на городі, там і стоїть* [3, с. 233] (препозиція).

Зафіксовані в художньому мовленні Є. Гуцала підрядні прислівні частини місця за семантико-синтаксичними параметрами репрезентовані трьома моделями.

До моделі I належать підрядні частини, що вказують на конкретне місце дії, про яку розповідається в головній. Семантичним маркером такої семи є сполучне слово *де*, яке утворює співвідносні пари з прислівниками в головній частині (*там – де*, *тут – де*, *скрізь – де*, *де – там*), напр.: *А то й без вудлища ловлять [рибу] там, де глибоко* [4, с. 194]; ... *і цей люд заходився не коло роботи, а коло якогось веселого й шпаркого танцю тут, де пухкі килими трав* [4, с. 374]; *Гарбузи ... прикріпившись чіпкими своїми вусиками, просочуються, пробиваються скрізь, де тільки можуть знайти краплину сонця*

[3, с. 86]; **Де** пролітали ті чорні хвилі, тремтячи незчисленними крильми, **там** по обійстях та городах проносилася зловісна тінь повітряної орди [5, с. 23]. Такі синтаксичні конструкції найпродуктивніші в ідіостилі письменника.

Друга модель представлена підрядними частинами, що вказують на напрям, спрямування дії або стану. Зв'язок між головною і підрядною частинами репрезентований сполучним словом *куди*, напр.: *Він тоді й сам стромляв свою голову туди, куди не слід* [4, с. 181]; ... *підпивши, заліз туди, куди твереза людина не тільки свою, а й чужу ногу не встромить* [4, с. 29]. Такі речення в художньому мовленні письменника трапляються дуже рідко. Представлена тільки корелятивна пара *туди – куди*.

Третя модель підрядних частин із просторовою семантикою – це конструкції, що вказують на вихідний пункт дії чи стану. Формальним показником цих смислових відношень є сполучне слово *звідки*, яке утворює корелятивну пару *туди – звідки*, напр.: – *Неси [сорочку] туди, звідки приніс* [4, с. 196]; *Лось завмер, втупившись круглими очима в стіну лісу попереду себе, – якраз туди, звідки завжди сходить сонце* [3, с. 243]. Ця модель в аналізованих творах Є. Гуцала також маловживана.

У процесі дослідження складнопідрядних речень в ідіолекті Є. Гуцала нашу увагу привернуло й стилістичне використання прислівних підрядних частин місця в багатоконпонентній синтаксичній конструкції, у якій письменник застосовує прийом нанизування однотипних підрядних частин із різними сполучними словами при одному опорному прислівнику, а також повторення опорного слова з іншою однотипною частиною, напр.: *Людина багато в чому схожа на пташку: в ранній молодості нестримно тягне її з дому, вона ладна забути все, з усім розпрощатися, щоб знайти для себе інше, нове життя; а під старість, коли стільки побачено й пізнано, незбагненна сила тягне людину повернутися назад, до рідного гнізда, туди, де народився і звідки повіявся в світи, туди, де земля тобі здається простою, зрозумілою і такою ж рідною, як і всі ті, хто вцілів од твого роду* [3, с. 136]. У другому семантичному блоці багатоконпонентне складнопідрядне речення з однорідною, неоднорідною та послідовною підрядністю глибоко розкриває авторську думку, уточнює характеристику семи простору, створює особливий ностальгійний настрій.

На нашу думку, письменникові важливо в деталях відтворити місце подій, тому він часто вдається до стилістичного та смислового уточнення відокремленою обставиною місця, яку потім ще раз конкретизує підрядною частиною, напр.: *Уже ген-ген попереду стало*

вимальовуватись його село – темним валом зводилися садки, а **над ними, ліворуч, де** пролягав шлях, високо підносились дві старі тополі-трепети, які в них називались «трепетинами» [3, с. 214]; ... вітер... іще дужчий **там, ген угорі, куди** веде стежка, **куди** кортить дістатись [4, с. 345]; Мабуть, у низинах, по берегах Чорного Черемошу, вже звечоріло, а **тут, на верхах, де** ближче до неба, конав і не міг сконати день [3, с. 80]; **Коло ослона** лежить вінник, **там, де** й залишила вчора ополудні [(4, с. 244);

В аналізованій прозі Є. Гуцала менш продуктивні складнопідрядні речення з прислівними підрядними **обставинними часу**. Ці синтаксичні конструкції називають час дії або стану, вияву ознаки, про які повідомляється в головній частині, напр.: *Тому-то вони [дуби] ледь-ледь усміхаються своїм молодим блискучим листям і **тоді, коли** заливає їх сонячним промінням* [3, с. 141]; *Стою **доки, доки** вони [коні] не зупиняються геть зовсім далеко* [3, с. 119]; *Одружився **пізніше, коли** відчув себе міцно на ногах* [4, с. 15].

У дослідженому матеріалі вжиті далеко не всі засоби семантико-синтаксичного зв'язку прислівної підрядної частини із часовим значенням із головною. Показовим для Є. Гуцала є використання сполучних слів *коли, поки, доки* і сполучних комплексів з *тих пір як та як тільки* з домінуванням сполучного слова – прислівника *коли*. Наприклад: *Навіть **тоді, коли** не мали ніякого діла, материні руки не зоставалися в абсолютному спокої* [3, с. 328]; *І **коли** поглибшають та почорніють золоті сутінки, **коли** пригасне рожевий порох, **тоді** з далекого завулка виходять на дорогу коні* [3, с. 169]; *Ото **доки** слушаєш, **доки** й віриш, **доки** й цікаво, а потім...* [4, с. 212].

Ми помітили, що в головній частині складнопідрядних речень заявленого типу письменник уживає прислівники, що називають різні часові відтинки, а підрядна їх уточнює, напр.: *Листя полум'яніло й **вночі, коли** цього не було видно* [3, с. 71]; ***Згодом, коли** ми таки вийшли на дорогу, до шуму ріки і, повалившись на каміння, задрімали, то мені все привиджувалось крізь сон, що падаю в якусь безодню* [3, с. 83]; ***Тепер, коли** згадую матір, уявляю її здебільшого на городі* [3, с. 91]; ... *це порівняння прийде **пізніше, коли** вже ті маки бачитимеш у спогадах, **коли** намагатимешся відновити у пам'яті їхній ранково-росаий запах – і не зможеш* [3, с. 86].

Серед зафіксованих складнопідрядних речень із прислівними підрядними часовими частинами виділяємо дві моделі, які здатні виражати різні смислові відтинки.

Модель І. Синтаксичні конструкції, у яких дії чи стани, названі в головній та підрядній частинах, відбуваються одночасно, напр.:

Сміялась вона й **тоді, коли** її братик, скорчивши хитру гримасу, кидав ягоду собі до рота [4, с. 321]; *Отямився трохи **тоді, коли** поблизу вже нікого не було* [4, с. 54]; **Коли** білить полотно, **тоді** одним відром не обійдеши, доводиться носити й носити в діжечку [5, с. 88]. Ми помітили, що додатковим засобом посилення семантико-синтаксичних відношень одночасності дій і станів слугує частка *саме*, напр.: *Виходимо **саме тоді, коли** на весь куток розлягається лемент Срулихи* [5, с. 134].

Модель II. Синтаксичні структури, у яких підрядна прислівна обставинна частина називає часову межу тривання дії (стану) головної, напр.: *Мовляв, поживе **трохи, поки** свою хату відремонтує* [3, с. 87]; *Стою **доти, доки** вони [коні] не зупиняються геть зовсім далеко* [3, с. 119]; ... *хотілося ... **довго** бігати пальцями навпомацки у темряві, аж **доки** не торкнешся чутливими пучками до твердого, несподівано холодного плоду...* [3, с. 26–27]. Частка аж виконує підсилювальну роль: указує на досягнення далекої або крайньої межі.

У досліджуваних текстах Є. Гуцала ми не виявили часових конструкцій, у яких дії чи стани, названі в головній і підрядній частинах, відбуваються в різний час.

Аналізуючи структуру складнопідрядних речень, відзначаємо, що прислівні підрядні часові частини зазвичай знаходяться в постпозиції щодо головної, напр.: *Особливо ж **непереборне це враження тоді, коли** віє вітер...* [3, с. 235]; *Воно схоже на **недосяжну мрію, яка доти** й прекрасна, **доки** **недосяжна*** [3, с. 101].

Рідше письменник використовує структури з інтерпозиційною підрядною частиною, напр.: ***Удосвіта, коли** Танка сторожувала, стали сходиться до сільмагу люди* [4, с. 147]; *І **ввечері, коли** валка рушила вперед, у незвіданий морок майбутніх сутічок, позоставались на **Домашиному болоті хати, що світили обдертими латами*** [4, с. 86]. На препозиційне вживання підрядної частини щодо головної натрапляємо нечасто: ... *а **коли** ти йдеш по дорозі, збиваючи коряву й дивлячись на нього [місяць] вгору, **то тоді** він пахне дорогою* [5, с. 19]; ***Коли** води в відрі зостається на денці, а баба щось там варить, парить чи пере, **тоді** вона зумисне починає гуркотіти кухлем чи металевою, з понутотою алюмінію, чашкою у відрі* [5, с. 87]. На думку І. Вихованця, таке моделювання залежить від авторського комунікативного завдання: за нейтрального порядку частин більш значуща в плані актуального членування частина має займати постпозицію [1, с. 287], а переміщення її в препозицію зумовлене потребою створити експресію.

Прислівні підрядні обставинні часу, які перебувають у різних позиціях щодо головної, реалізують різний стилістичний потенціал,

напр.: *Пригадую, як біля церкви, на яку богомільні баби обернули звичайну сільську хату, почепили на поперечці поміж двох і стовпів тракторне колесо замість дзвона, і в те колесо били й тоді, коли займалася чиясь хата, і тоді, коли оповіщали про Боже свято [3, с. 84]; І вже тоді, коли зовсім облетить листя, коли відсріблиться ніжний ранковий іній на схопленій морозцем землі, коли все відчутніше дихатиме в обличчя зима, то на гіллі деяких рідкісних яблунь і далі виситимуть яблука... [3, с. 353].*

Відзначаємо, що фактичний матеріал допомагає виокремити такий прийом актуалізації прислівних підрядних частин часу, як парцеляція, яка відтворює психологічний стан мовця, його настрої, переконання або ж підкреслює тривалість процесу [6, с. 291; 7, с. 147–148], напр.: *Я й завтра в Кладьківку прибуду, і післязавтра. Доки свого не доможусь [3, с. 25]; Так він сидів довго на піску. Аж поки Явдонька, сяюча й полум'яна, пішла до берега [3, с. 201].*

Зафіксовані в художньому мовленні Є. Гуцала і складнопідрядні речення з прислівними підрядними способом дії, які характеризують дію або стан за манерою їх виконання й семантично конкретизують співвідносний прислівник *так*. Формальними маркерами поєднання підрядної способу дії з головною є сполучники *щоб, як*, напр.: *Ходячи слідком за матір'ю, ти десь під яблунею чи на грядці намагався стати так, щоб материна голова затулила сонце й проміння було з-за її кіс [3, с. 336]; ... ото вже чоловік не годен поводитися так, як личило б [4, с. 219].*

Значення способу дії в обстежених текстах Є. Гуцала може доповнюватися відтінком наслідку, де формальним показником цих змістових відношень виступає переважно корелятивна пара *так – що*, напр.: *... в дядька вже руки не слухалися – так задубіли, що пальці мало не хрускали [4, с. 54]; Зрубавеш на межі кущі повію, бо вже так порозростались, що скоро вовки в них витимуть [4, с. 108].*

Також трапляються обставинні конструкції способу дії з підсилювальним відтінком, що репрезентується сполучником підрядності *аж*, напр.: *Глянуло на нього щось волохате й темне, глянуло так, аж у душі затерпло [3, с. 106]; Соняшничиння несподівано стрельнуло так, аж із миттєвого ляку в п'ятах кольнуло [3, с. 173].*

Корелятивною парою *так – щоб* у розглядуваних реченнях представлені синтаксичні конструкції з відтінком мети, напр.: *Вона вискочила за ним на ганок і вже на подвір'ї зарепетувала так, щоб по всьому кутку чули [3, с. 61]; Треба так сторожувати, щоб ні вночі, ні вдень не брали! [4, с. 149].* Поєднання двох семантико-синтаксичних відтінків зумовлене тим, що співвідносний прислівник

так у головній частині вимагає розгортання семантики способу дії, а цілкове значення сполучника *щоб* дає змогу накласти необхідний для комунікації відтінок мети на основний зміст речення.

У художньому мовленні Є. Гуцала прислівні **підрядні частини міри та ступеня** розгортають характеристику дії або стану опорного компонента головної частини в кількісному плані, напр.: *А подушок за життя наскублося **стільки**, що не вмістилися в один вузол* [3, с. 421]; *Чи в тебе **стільки** розуму, як у лисого Тереня волосся на голові?* [3, с. 104]. Найчастіше опорними словами постають прислівник *так*, займенники *такий* і *настільки*, які утворюють співвідносні пари зі сполучними словами *скільки*, *наскільки*, *як* та сполучниками *що*, *щоб*, *як*, *наче*.

За семантико-синтаксичними показниками у зафіксованих у художньому мовленні письменника складнопідрядних реченнях із підрядними міри та ступеня виділяємо такі моделі.

Модель I. Синтаксичні конструкції, у предикативних частинах яких виявлено кількісно однакові ознаки, дії або стани. Характерними для цієї моделі є типові корелятивні пари *стільки* – *скільки*, *так* – *як*, *такий* – *як*, напр.: *Він і на світі пожив **стільки**, **скільки** не кожен годен, і війну одвоював **так**, як не кожен одвоює, і поставили головою його тому, що такий має голову, не абищо* [4, с. 88]; *Либонь, ніхто в Овечачому не знає **стільки** про жіночі долоні, **скільки** випало знати мені* [5, с. 75]; *Повернувся смерком, уже не **такий** похмурий, як вижджав* [4, с. 105].

Обстежений фактичний матеріал дозволяє нам констатувати, що значення зіставлення у головній і підрядній частинах виражає й така співвідносна пара, як *чим* – *тим*, яка вказує на те, що ступінь вияву дії або ознаки в головній частині залежить від ступеня дії чи ознаки в підрядній. У таких випадках, на думку К. Шульжука, підрядна виражає підставу, а головна – висновок [11, с. 284]. Конструкції із такими зіставними частинами в досліджених текстах дуже багато, що створює показову для Є. Гуцала манеру розмірковувати, порівнювати, виявляти суб'єктивне ставлення [10, с. 23], напр.: *І **чим** ближче я підходжу, **чим** краще бачу цю жінку, **тим** менше здається вона освітленою сонцем* [3, с. 153]; ***Чим** довше дивишся на зорі, **тим** більше набираєш такої певності* [5, с. 7].

Модель II. Складнопідрядні речення міри та ступеня дії, стану, ознаки з відтінком наслідку. Засобами вираження таких семантико-синтаксичних відношень у реченнях є співвідносні пари *стільки* – *що*, *стільки* – *аж*, *такий* – *аж*, *такий* – *що аж*, *так* – *що*, напр.: *Стояв високий, у білій сорочці, в очах було **стільки** доброти, **що***

вони аж сяяли [3, с. 180]; ... **стільки** ж їх [слив] багато, **що** гілля не витримує ваги [5, с. 9]; Граків було **стільки** багато, **аж** чорно [3, с. 168]; ... солодке було **таке**, **аж** гірко від нього ставало у роті [3, с. 121]; Скиби землі були **такі** чорні, **що аж** різало очі [3, с. 122]; І стало їй **так** добре, **що**, либонь, ладна була зараз заспівати вголос [4, с. 296]. Особливу продуктивність виявляють моделі **стільки** – **що** та **так** – **що**.

Модель III. Синтаксичні структури зі значенням міри та ступеня з відтінком мети. Засобом зв'язку головної та підрядної частин є цілловий сполучник підрядності **щоб**, який корелює зі співвідносним словом **настільки**, як-от: *Заєць помітив її з запізненням, але не настільки, щоб не зробити стрибок убік* [3, с. 257]. Ця модель не продуктивна в дослідженому масиві речень.

На нашу думку, стилістичною особливістю художнього мовлення Євгена Гуцала є вживання прислівних підрядних частин міри й ступеня для вираження мовлення. Такого ефекту письменник досягає, поєднуючи одну підрядну з двома головними для неї частинами, що допомагає унаочнити описувану картину, посилити ознаку, подати оцінку зображуваного, напр.: *Снігу повалило стільки багато, так густо, наче хтось надумав поховати глибоко під ним не тільки молодесеньку весну ... а й наші надії, наші туманні мрії* [3, с. 225].

Для складнопідрядних речень із **підрядними порівняльними** частинами в художньому мовленні Є. Гуцала характерний детермінантний зв'язок. Однак відзначаємо й наявність прислівних структур, у яких зіставляються чи порівнюються дії, стани, процеси, ознаки різних суб'єктів. Типовими засобами приєднання підрядних порівняльних частин у текстах письменника слугують сполучники **як**, **мов**, **мовби**, **немов**, **наче**, **начеб**, **ніби**, напр.: *Цей чоловічий голос так похрускує, як похрускує спілий кавун у дужих руках* [5, с. 103]; ... *вглядається в людей так, мовби товаришок має конче бути в гурті* [3, с. 268]; ... *голки озимини ... здригались так, немов змерзли* [3, с. 233]; *Юрко дивився на батька, проте той тримався так, наче, крім нього та жінки, нікого в хаті й не було* [4, с. 16]; ... *руки склала так на грудях, ніби вмирати зібралась* [4, с. 52].

У семантичному плані складнопідрядні порівняльні речення, ужиті в текстах Є. Гуцала, виражають вірогідне або невірогідне порівняння. Якщо підрядна частина інформує про реальний, загальновідомий факт, а предикати головної та залежної частин тотожні, то це речення вірогідного порівняння: *Олена Павлівна ... любила, здається, його так, як це вміють сільські жінки – непомітно й буденно*

[4, с. 14]; ... в цій темряві Гнідко зникне **так** само зненацька, **як** і появився [4, с. 363]; ... й там вона поволеньки **отак** дибцяє, **як** дибцяла по селу [5, с. 371].

Серед зафіксованих складнопідрядних речень ми виявили як односуб'єктні структури, тобто такі, у яких зіставляється за різними діями той самий суб'єкт, напр.: *Бахурка дивиться на молодицю так, немов червінця збирається дати* [4, с. 80], так і двосуб'єктні, у яких відбувається зіставлення різних виконавців за однаковою чи різними діями, як-от: *Так мокре горить, як нині тягнеться день* [3, с. 311]; *Дід Гордій ... найдивовижніша старожитність, що вціліла від минулих віків, одломившись од них так, мов осколок од великої брили граніту* [4, с. 368].

Підрядна частина таких конструкцій переважно співвідносна з двоскладним повним реченням: *Голова лежала так, наче він прислухається до землі* [3, с. 246]; *Вода, напившись за день, дихала теплою парою – так, начеб дихала на вас у хліві корова, яка повернулася з поля* [3, с. 370]; *Марія чується на душі так, наче спокійна нічна гроза погримує та поблимує у її думках, у її серці* [4, с. 391]. Рідше натрапляємо на підрядні порівняльні частини співвідносні з односкладними реченнями, напр.: *Бахурка почувалася так, наче то її хату ставили* [4, с. 236]; *Вертати назад було так само безнадійно, як іти вперед* [3, с. 80]; *А вона [качечка] сидить на воді так, наче їй і діла ніякого нема до тих трьох качурів* [5, с. 31].

В досліджуваному масиві також активно функціонують речення з підрядними порівняльними частинами, у яких пропущені підмет або присудок. Така формально-синтаксична організація виражає традиції мовної економії, напр.: *Юрко скинув на неї неспокійним оком, так, ніби не розчує* [4, с. 16]; *Чалий і карий попускали голови, скубуть траву, – так, немов своїми вологими губами обцілюють, голублять цей луз* [3, с. 117]; *Пішла так, як ото шептуха недавно: високо задерши голову, рівно* [4, с. 100].

Прислівні підрядні порівняльні частини найчастіше перебувають у постпозиції щодо головної, що пов'язано з необхідністю логічно виділити обставину *так* у головній частині. Ми помітили, що препозиційне розміщення підрядної частини зумовлене стилістичною потребою зіставити раніше відомі читачеві яскраві факти з новою інформацією, напр.: *Як іще недавно захоплювались її майстерністю розказати про хрін, кріп, петрушку та цибулю, як іще недавно вражались її вмінням захистити від чорної обмови свою людську гідність, так тепер їх підкоряє артистизм, із яким вона їсть хліб із морозивом* [3, с. 280].

У деяких реченнях спостерігаємо накладання на порівняльну семантику відтинку міри й ступеня. Цьому сприяє лексичне наповнення головної та підрядної частин, а також порядок слів у головній частині, зокрема препозиція опорного прислівника *так* щодо присудка або обставини, від яких він залежить, напр.: *Ген Сонька Твердоступиха ... так орудує сапою, ніби за нею чорти гоняться* [4, с. 115]; – *Е-ех! – зітхає тяжко. Так тяжко, наче своєю балачкою камінь їй на груди поклав* [5, с. 92].

Для ідіюстилю Є. Гуцала показове використання підрядних порівняльних частин як засобу стилістичного впорядкування мовлення. Увиразненню сприяє повтор присудків з обставинами способу дії, що пояснюються підрядними порівняльними, як-от: *Барвінок зацвітає і зацвітає так, наче небо бризнуло на землю живими уламками блакиті, зацвітає так, немов дитячі очі землі дивились на тебе довірливо* [3, с. 88]. Автор створює кілька асоціативних образів, які в такому синтаксичному оформленні увиразнюють оцінку. Письменник застосовує і прийом парцеляції, відчленовуючи опорне слово *так* разом із підрядною порівняльною в самостійну структуру, напр.: *Сходячи в польову балку, вона спершу зникає по пояс, далі по плечі, ось лише голова маячить – і вже й голова зникла. Так, наче Ксенька Гирчиха зійшла в землю* [5, с. 73]. Іноді такий прийом Є. Гуцала поєднує з ампліфікацією, напр.: *Тріпоче так, наче страждає, наче мучиться. Ніби хоче здертись по ливочці сонячного променя згору, та не вдається* [3, с. 295].

Отже, продуктивне використання складнопідрядних речень із прислівними обставинними частинами з просторовою, часовою, способовою, кількісною та порівняльною семантикою в художньому мовленні Є. Гуцала зумовлене авторською комунікативною потребою розгорнути на синтаксичному рівні категорії часу й простору, якості, міри і ступеня. У цілому ж складнопідрядні речення з прислівними підрядними частинами в текстах письменника відбивають загальномовні тенденції в побудові й особливостях функціонування цих структур. Індивідуально-авторська специфіка їх уживання виявляється в комунікативній потребі цих моделей для вираження конкретних семантико-синтаксичних відношень, в особистісних уподобаннях щодо вибору сполучних засобів, порядку предикативних частин, лексико-семантичного наповнення структур. Важливим чинником актуалізації аналізованих речень є стильові ознаки мови письменника: ліризм, реалізм, розмовність, психологізм, що потребує уваги до деталі, зображення особистісних відчуттів та оцінок.

Література

1. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. К.: Наук. думка, 1992. 256 с.
2. Городенська Катерина. Граматичний словник української мови: Сполучники. Херсон: Вид-во ХДУ, 2007. 340 с
3. Гуцало Євген. Твори в п'яти томах. Т. 1.: Оповідання, новели. К.: Дніпро, 1996. 454 с.
4. Гуцало Євген. Твори в п'яти томах. Т. 2.: Повісті. К.: Дніпро, 1996. 461 с.
5. Гуцало Євген. Твори в п'яти томах. Т. 3.: Повісті, роман. К.: Дніпро, 1997. 461 с.
6. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2008. 423 с.
7. Пасік Надія. Лінгвістичний аналіз художнього тексту: навч. посіб. Ніжин: Вид-во НДПУ ім. М. Гоголя, 2003. 206 с.
8. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис: підручник / А. К. Мойсієнко, І. М. Арібжанова, В. В. Коломийцева та ін.; за ред. А. К. Мойсієнко. К.: Знання, 2010. 374 с.
9. Сучасна українська мова: підруч. / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін.; за ред. О. Д. Пономарева. К.: Либідь, 2005. 488 с.
10. Шевченко А. Феномен Євгена Гуцала. *Дивослово*. 2003. № 3. С. 22–24.
11. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підруч. К.: ВЦ «Академія», 2010. 407 с.

References:

1. Vykhovanets I. R. (1992). *Narysy z funktsionalnogo syntaksysu ukrainskoi movy*. Kyiv: Nauk. dumka.
2. Horodenska Kateryna (2007). *Hramatychnyi slovnyk ukrainskoi movy: Spoluchnyky*. Kherson: Vyd-vo KhDU.
3. Hutsalo Yevhen (1996). *Tvory v piaty tomakh*. Т. 1.: *Opovidannia, novely*. Kyiv: Dnipro.
4. Hutsalo Yevhen (1996). *Tvory v piaty tomakh*. Т. 2.: *Povisti*. Kyiv: Dnipro.
5. Hutsalo Yevhen (1996). *Tvory v piaty tomakh*. Т. 3.: *Povisti*. Kyiv: Dnipro.
6. Kochan I. M. (2008). *Linhvistychnyi analiz tekstu: navch. posib. 2-he vyd., pererob. i dop.* Kyiv: Znannia.
7. Pasik Nadiia (2003). *Linhvistychnyi analiz khudozhnogo tekstu: navch. posib*. Nizhyn: Vyd-vo NDPU im. M. Hoholia.
8. A. K. Moisiienko A.K., Aribzhanova I. M., Kolomyitseva V. V. (2010). *Suchasna ukrainska literaturna mova: Morfolohiia. Syntaksys: Navchalnyi posibnyk*. Kyiv: Snannia.
9. Ponomariv O.D., Rizun V. V., Shevchenko L.Y. (2005). *Suchasna ukrainska mova: Navchalnyi posibnyk*. Kyiv: Lubid'.
10. Shevchenko A. (2003). *Fenomen Yevhena Hutsala*. *Dyvoslovo*, 3, 22–24.
11. Shulzhuk K. F. (2010). *Syntaksys ukrainskoi movy: pidruch*. Kyiv: VTs Akademiia.

G. M. Vakulenko

Candidate of Philology, Associate Professor at
Ukrainian Language, Educational Methods and Translation Department of
Nizhyn Gogol State University

N. I. Klypa

Candidate of Philology, Associate Professor,
Director of Educational and Research Institute of Philology, Translation and Journalism of
Nizhyn Gogol State University

Actualization of Subordinate Circumstantial Constructions of Adverbial Type in the Artistic Speech of Yevhen Gutsalo

The article characterizes the structural and semantic features of compound sentences with subordinate circumstantial parts of the adverbial type, which can be found in Yevhen Gutsalo's short prose. Both the semantic and syntactic relations between predicative parts, explicit connecting means are described. The functional load of the analyzed constructions in terms of artistic expression of the author's approach is clarified.

The productive use of compound sentences with adverbial circumstantial parts of spatial, temporal, methodical, quantitative and comparative semantics in the artistic speech of Yevhen Gutsalo is proved to be due to his communicative need to expand the syntactic level of time and space, quality and quantity. In general, compound sentences with proverbial subordinate clauses in the writer's texts reflect the general tendencies in the construction and peculiarities of the functioning of these structures.

The writer's individual style of their use is manifested in the communicative need of these models to express specific semantic and syntactic relations, personal preferences for the choice of connecting means, the order of predicative parts, lexical and semantic content of structures. An important feature in the actualization of the analyzed sentences are the stylistic features of the writer's language: lyricism, realism, colloquialism, psychologism, which requires attention to details, depiction of personal feelings and evaluation.

Keywords: *compound sentence, subordinate part of the adverbial type; the circumstantial part of the place, time, mode of action, measure and degree, comparative; conjunction, connecting word, semantic and syntactic relations, idiolect, artistic speech.*